

Adrian.

DE INVLOED VAN OORLOGSDREIGING OP INDIVIDU EN GEMEENSCHAP

Twee voordrachten door

PROF. DR. P. M. VAN WULFFTEN PALTHE

gehouden voor de Nirom-microfoon op
resp 25 September en 2 October 1941.

Uitgave

Publiciteitsdienst

DE INVLOED VAN OORLOGSDREIGING OP INDIVIDU EN GEMEENSCHAP

Twee voordrachten door

PROF. DR. P. M. VAN WULFFTEN PALTHE

gehouden voor de Nirom-microfoon op
resp. 25 September en 2 October 1941.

Uitgave

Publiciteitsdienst

De invloed van oorlogsdreiging op individu en gemeenschap.

I

Sedert den vorigen oorlog worden gevallen van nerveuze stoornissen bij soldaten betiteld met den term „shell-shock”. Meer en meer is gebleken, hoe onjuist deze benaming is, want in de overgrootste meerderheid der gevallen heeft de aandoening noch met shock noch met granaten iets te maken.

Deze neurosen kunnen optreden, zoodra de mensch in zijn vitale belangen bedreigd wordt en hij niet meer op kan tegen de ongewone en verzwaarde eischen, die de abnormale omstandigheden hem stellen. In wezen verschillen de zenuwstoornissen, die wij zagen in den begintijd der vliegerij en nu telkens ook *hier* waarnemen bij zeevaarders uit de gevaarzône, niet van de oorlogsneurosen, waarover wij geen persoonlijke ervaring hebben, doch waarover de vakliteratuur ons voldoende inlicht.

Reeds gaven hier de oorlogsdreiging en de voorstelling van naderend gevaar aanleiding tot neurosen, waarbij wij konden waarnemen, dat zij in ontstaanswijze en symptomen niet essentieel verschilden van de zoogenaamde shell-shock, een term, die onuitroeibaar blijkt, omdat zij een — schijnbaar — *materieele* oorzaak inschakelt en daardoor het zelfrespect van den betrokkene intact laat.

Deze neurosen verlopen ook overigens volgens bekende psychische mechanismen en dat geeft ons het recht er hier iets over te zeggen.

Aan den wortel ervan liggen heftige en zich telkens herhalende gemoedsbewegingen in den vorm van schrik en vrees.

Elk normaal mensch behoort, als een natuurlijke en biologisch nuttige reactie, vrees te gevoelen bij dreigend gevaar, zoowel bij reëel, direct aanwezig en zichtbaar gevaar als ook bij de *voorstelling*, die men er zich van maken kan.

Vrees is stellig een gemoedsaandoening van onaangenaam karakter, maar deze onaangenaamheid, deze negatieve gevoelston, heeft een diepere beteekenis.

Vrees is in dit verband vergelijkbaar met pijn.

Pijn is *nuttig*, omdat zij ons op inwendige stoornissen opmerkzaam maakt en het lichaam tot rust dwingt.

Op onze feilen en tekortkomingen gewezen te worden is vaak allesbehalve aangenaam, maar toch noemen we hem, die ons dat aandoet, onzen vriend.

Zoo is ook pijn de vriend, die ons toont, dat er wat aan mankeert en die het mogelijk maakt, dat we de noodige maatregelen nemen.

Eenzelfde nuttige vriendenrol speelt de vrees, die ons bedachtzaam maakt op het gevaar en onnoodige risico's doet vermijden, doch die ons tevens aanspoort tot geestelijke en materieele bewapening om het gevaar te weerstaan. Accepteert men deze volkomen normale menschelijke reactie en geeft men zichzelf toe vrees gekoesterd te hebben, toen men in die of die omstandigheden was en het stellig weer te zullen krijgen als soortgelijke situaties zich

herhalen; dan wordt het *schrikelement*, althans ten deele, uitgeschakeld, blijft de vrees binnen de perken, verdwijnt als het gevaar voorbij is en heeft verder geen nawerking. Nog gunstiger is het, wanneer men zijn vrees niet slechts aan zichzelf erkent, maar er met lotgenooten open en onomwonden over spreekt. Hiermede worden de vreessensaties doodgepraat, met een net woord „afgereageerd”, en vreten niet dieper in.

Natuurlijk wil dit niet zeggen, dat men de uiterlijke teekenen, het toonen van vrees, niet zou mogen onderdrukken en nog minder, dat men aan de impulsen, die uit die vrees voortkomen — zich onttrekken, wegloopen, op het gevaar instormen (fuite en avant) — geen weerstand zou mogen bieden.

Ieder geestelijk eenwichtig mensch zal in een gevaarlijke situatie, waarin hij het zijn plicht acht stand te houden, trachten *uitingen* van vrees te onderdrukken en handelen *alsof* die vrees niet bestond.

Hij doet dat, welbewust van het feit, dat het een *alsof* is, dat de vrees wel degelijk bestaat en dat hij zich over een dergelijk natuurverschijnsel geenszins te schamen heeft.

„Le courage”, zei een psychiater uit den vorigen oorlog, „ne consiste pas à n'avoir peur de rien, mais de marcher malgré elle”.

Ook *kunnen* een aantal vreesreacties, die zich zichtbaar uiten, zooals bleek worden, trillen, transpireeren, met den besten wil van de wereld niet onderdrukt worden.

Toen een kapitein en een jong luitenant onder heftig granaatvuur zonder veel dekking moesten stand houden, ergerde de kapitein, die zoogenaamd geen vrees kende, zich over de zichtbare teekenen van vrees bij den luitenant,

die den vuurdoop onderging, en maakte hem een schampere opmerking. Deze antwoordde hierop, zonder zich bewust te zijn van de diepte van zijn intuïtief inzicht:

„Bang, kapitein? Als *U* zoo bang was als ik, was *U* allang weggelopen!”

Het erkennen van vrees is een voorbehoedmiddel tegen de latere gevolgen van die vrees, welke het geheele zenuwstelsel voor jaren in de war kan brengen; het stempelt iemand geenszins tot lafaard en het belemmert allerminst het plichtsgetrouwe handelen. Men kan van moed niet spreken waar geen vrees bestaat!

Nu wil ik geenszins ontkennen, dat er „IJzeren Heinen” bestaan, die zoo weinig imaginatie bezitten, dat zij geen vrees kennen. Maar dat zijn toch uitzonderingen. De gevaren liggen elders en wel bij *die* groep van menschen, burgers zoowel als militairen, die bij actueel gevaar en bij gevaarsdreiging een natuurlijke reactie van vrees kennen, doch hiervoor niet durven *uitkomen*, ook niet tegenover zichzelf. Erkent men de vrees als een natuurlijk verschijnsel, waarvoor men zich niet behoeft te schamen, laat men haar in het bewustzijn toe, dan blijft men er macht over behouden. *Houdt* men haar in het bewustzijn door er over met lotgenooten te spreken, dan *blijft* zij dus bewust en is onderhevig aan het normale slijtage-proces, waardoor onaangename herinneringen ten slotte zonder nadeelige gevolgen verdwijnen. Verdringt men de vrees echter uit een soort verkeerd begrepen bravoure, uit bezorgdheid om voor laf aangezien te worden, dan komt zij in het onbewuste terecht en heeft hier vrij spel.

De bewuste beheersching heeft er geen vat meer op en wat nog erger is, men raakt haar niet meer kwijt, omdat

zij zich onttrekt aan het bovengenoemde slijtage-proces. In plaats van een dienenden vriend wordt de vrees een tyrannieke meester!

Maar er is nog iets meer: door tegenover zichzelf vrees bewust te erkennen als een normale reactie op gevaarsdreiging, blijft men op dit gevaar *bedacht*; men wordt er niet door overrompeld, zooals wél het geval is, wanneer men het gevaar niet wil zien en de daarmee verbonden emoties verdringt. Wordt het gevaar nu plotseling reëel en *kan* men het niet meer negeren dan treft het den onvoorbereide en maakt het, met de nu daaraan verbonden *schrik*reactie, een veel dieperen en meer verwarrenden indruk, die vooral bij herhaling tot een neurose kan leiden.

Zooiets is te vergelijken met den electrischen stroom: treft deze iemand, die er niet op bedacht is, dan kan ze ernstige gevolgen hebben, zelfs doodelijk zijn; degene, die erop voorbereid is een schok te krijgen, verdraagt dienzelfden stroom zonder bezwaar.

De gevaarsdreiging geeft spanning, die voor velen moeilijk te dragen is, maar toch zelden leidt tot een neurose bij van te voren normale persoonlijkheden. Wordt de vrees verdrongen naar het onbewuste, en herhaalt zich dit proces telkens weer, dan stapelt zij zich daar op, heeft geen uitweg en raakt buiten contrôle. Het slachtoffer ondervindt dit als een staat van voortdurenden, vagen, onbestemden angst, ook als er geen directe aanleiding meer voor is. Angst en vrees, hoezeer ook door het spraakgebruik dooreen gehaald, zijn twee distincte begrippen. Beide zijn uitvloeisels van de zucht tot zelfbehoud; de vrees echter is een bewust „Ik”-proces, waarbij men weet waarvóór men bang is; het is aan iets bepaalds gehecht. Angst is diep verankerd in het on-

bewuste, vaag en onbestemd, niet gebonden aan een bepaalde, reële en actuele aanleiding uit de buitenwereld. Angst is een ongedifferentieerd geestesproces op instinct-niveau, dat het gemoedsleven over de geheele linie in verwarring en verbijstering brengt. Men is er willoos aan overgeleverd, heeft er geen macht over en kan er zich niet aan onttrekken, omdat de angst een reactivering is van belevingen uit de vroegste jeugd en dus niet gedetermineerd is door iets wat men zou kunnen vermijden, in tegenstelling met de vrees, die ophoudt wanneer men het vreesaanjagende ontloopt. Kortdurende en zich telkens herhalende angstaanvallen kunnen nu ineenvloeien tot een durenden angsttoestand met al de lichamelijke en geestelijke gevolgen van dien, zooals wij die kennen, ook zonder eigen oorlogservaring, in het beeld, dat zoo ten onrechte shell-shock wordt genoemd. Deze angstneurose heeft, zooals gezegd, met barstende granaten en bommen *als zoodanig* niets te maken; zij treedt bij soldaten, ook bij hen, die zelfs nooit den vuurdoop ondergingen, evengoed op als bij een deel der burgerbevolking, niet alleen in oorlog, maar ook bij reële of vermeende dreiging van gevaar, zooals we hier te lande in dezen tijd reeds herhaaldelijk konden constateeren. Een voortdurende angstige spanning uit zich reeds normaliter in allerlei lichamelijke verschijnselen: bleekheid, trillen, hartkloppingen, buikloop. Bij individuen van een bepaalden aanleg, die wij vakkundig „hysterisch” noemen, gaat dit nu nog veel verder. Reeds bij geringe aanleidingen uit zich gemoedsbewegingen in lichamelijke symptomen, zooals verlammingen, zonder dat daaraan een physisch proces ten grondslag ligt. Deze omzetting van gemoedsindrukken in lichamelijke verschijnselen heeft voor den leek steeds iets

mysterieus. Toch zijn ook normalen aan deze conversie onderhevig als de prikkel maar sterk genoeg is, zooals bijv. bekend is bij de schouwburgpaniek en bij aardbevingen.

De binnenkomende indruk kan dan zóó sterk zijn, dat hij het bewustzijn overstroomt, geen normale verbindingen ter plaatse aangaat, doch door irradiatie direct kortsluit op het bewegingsapparaat; de menschen zijn dan „aan den grond genageld”, zij zijn „verstijfd” van schrik of hebben geen macht meer over hun knikkende knieën.

Wat wij echter bij normalen slechts zien bij allerheftigste emoties en dan nog kortdurend, kan bij hysterie reeds optreden bij de *voorstelling* van dreigend gevaar, waarbij de lichamelijke verschijnselen dan tevens een blijvend karakter dragen en geheel aan de bewuste contrôle onttrokken zijn. Dat deze menschen hun plicht niet meer kunnen doen en hun medemenschen tot last zijn, tast hun zelfrespect niet aan, want zij meenen eerlijk ziek te zijn en niet te *kunnen*. Welbewust bedrog of simulatie is hier meestal niet in het spel; het geheele proces speelt zich in het onbewuste af en genezing is pas mogelijk als het onbewuste doel, de evacuatie uit de gevaarszone, bereikt is.

Zoodra het dus gekomen is tot een permanente angstige spanning of tot angsthysterie, zijn soldaten en menschen in gevaarlijke beroepen voor hun vak niets meer waard en zijn burgers in dezelfde omstandigheden een last voor de gemeenschap en door den suggestieven invloed, die van hun uitgaat en die tot geestelijke besmetting leidt, een gevaar voor hun medemenschen.

Zoolang het oorzakelijk moment blijft doorwerken, valt op genezing niet te hopen. Hier komt alles aan op de

prophylaxe, op de maatregelen, die genomen worden om te voorkomen, dat een dergelijke toestand zich ontwikkelt.

Steeds zullen er individuen blijven, die het afleggen tegenover werkelijk of vermeend gevaar; groote groepen echter kunnen relatief immuun gemaakt worden.

Heeft men de oorzaken, die leiden tot angstneurose en angsthysterie, zooals ik die zooeven analyseerde, duidelijk voor oogen, dan wijzen zich de richtlijnen inzake de geestelijke voorbehoeding en de weerbaarmaking zich vanzelf. Niets is voor het moreel, ook van de burgerbevolking, zoo gevaarlijk, als de illusie van romantiek en van het avontuurlijke van den oorlog. Mocht daar vroeger nog iets waars in zitten, de harde werkelijkheid van den tegenwoordigen gemechaniseerden oorlog, die in haar totalitair karakter soldaten en burgers beiden treft, is geheel anders.

Als de langdurige en zich telkens herhalende gevaarsfactoren dergelijke geïllusioneerden onvoorbereid overvallen, rekenen zij met hen snel en krachtadig af. De geestelijke voorbehoeding tegen angstneurose en angsthysterie bij militairen en burgerbevolking ligt dáárin, dat men hen erop bedacht maakt, dat oorlog een gruwelijk iets is, *niet* in een pogen om die gruwelen voor hen te verheimelijken. Pogingen om de burgerij niet te verontrusten door hun kwalijke berichten te onthouden, zullen, zoodra het eenmaal zoover is, blijken een averechtsche uitwerking te hebben gehad. Slechts een regelmatige, geleidelijke voorbereiding op wat er te wachten staat, zonder mooimakerij, en een doordringing van het besef, dat niemand zich daaraan

onttrekken kan, ontnemt veel aan de verschrikking zoodra deze reëel is geworden.

Maar nog een ander ding is voor de geestelijke prophylaxe van hooge waarde.

Men moet leeren inzien, dat het volkomen natuurlijk is vrees te hebben bij dreigend gevaar; dat het dwaasheid is iemand om die reden een lafaard te noemen; dat degene, die zegt nooit vrees gekend te hebben, óf lijdt aan een ontstellend gebrek aan voorstellingsvermogen en zelfkennis óf een leugenaar is. Erkenning tegenover zichzelf — wat natuurlijk niet inhoudt ermee te koop loopen tegenover anderen — *niet* negatie of verdringing van vrees, is de eerste stap op den goeden weg om aan den psychischen invloed van levensbedreiging het hoofd te bieden.

Maar wat men *niet* moet doen is deze vrees, in letterlijken zin, *te koesteren*; men moet haar zien kwijt te raken, zoodra het reële gevaar of de bedreiging heeft opgehouden te bestaan. Na emotievolle gebeurtenissen behoort men zich niet in zijn isolement terug te trekken om erover te blijven broeden.

Om te voorkomen, dat de vrees invreet, moet er gelegenheid bestaan om in kleine groepen van lotgenooten over wat er gebeurd is en over wat er *staat* te gebeuren zonder terughouding en zonder valsche schaamte te spreken, langdurig en herhaaldelijk, eventueel met wat alcohol om te sterke remmen los te maken. De impressies, die men ondergaan heeft, worden zodoende in hun nawerking gestuit; maar even belangrijk voor de prophylaxe der oorlogsneurose is hetgeen zich daarbij aansluit, nl. de houding en de instelling ten opzichte wat nog komen gaat.

Géén mensch, gezond naar lichaam en geest, gaat met vreug-

de den oorlog in. Het wekt onze ergernis te lezen, hoe een van Mussolini's zonen met blijkbare voldoening beschrijft hoe „grappig” het was, Abessiniërs vanuit de lucht met zijn mitrailleur uit elkaar te jagen.

De oorlog een opwindend avontuur te vinden, waaraan elke „flinke” man graag zou willen meedoen, verraadt een tekort aan inzicht in het werkelijk gebeuren of een gebrek aan zelfkennis.

Men begrijpe mij evenwel goed; wanneer iemand zegt met verlangen het oogenblik tegemoet te zien om mede te doen en met enthousiasme den oorlog te zullen ingaan, dan kan dat eerlijk gemeend zijn en gepaard gaan met een volledig begrip van wat hem te wachten staat.

Die drang en dat enthousiasme zijn dan evenwel gericht op het ideëele *doel*, niet op de reële oorlogsdaden, die het, helaas onvermijdelijke, *middel* zijn om dit doel te bereiken. Dit middel is en blijft weerzinwekkend, nog meer voor de burgerbevolking, die alle gevaren en ellende over zich heen moet laten komen, dan voor den soldaat, die er tenminste eenige activiteit tegenover kan stellen.

De oorlog is niet mooi en de oorlogsdaden zijn een gevaar, misschien nog meer voor den geest dan voor het lichaam. Het is onwaarachtige praat om dit te verbloemen en even natuurlijk als het is om vrees te hebben, even gerechtvaardigd is men om uiting te geven aan zijn weerzin tegenover het mensch-onteerende van den oorlog, aangenomen dat men desondanks zijn plicht doet.

Het is een ervaringsfeit, dat de grootste kankeraars in het gevecht de beste soldaten kunnen zijn, die het langst volhouden; kankeren verlaagt het moreel niet men moet het

zien als een van de middelen om een nerveuze débâcle te voorkomen, die steeds dreigt, wanneer de onwaarachtigheid van de „frische fröhliche Krieg” in de praktijk maar al te duidelijk blijkt.

Maar toch, al vat men het kankeren op als een efficiënt en daarom toelaatbaar middel om spanningen af te reageeren, men ontkomt er toch niet aan te erkennen, dat de man, die kankert, alleen zichzelf helpt en men kan moeilijk volhouden, dat zoo iemand een opbeurenden en bezielenden invloed heeft op zijn lotgenooten.

Hoe anders is dit met de humor; humor ontwapent niet alleen, maar het voert ook spanningen af en werkt bevrijdend op de beklemming van de voortdurende latente vrees. Voor het behoud van het moreel is het een middel van positieve waarde op een hoog niveau, niet alleen voor den enkeling, maar voor de geheele gemeenschap.

Deze gemeenschap is in haar totaliteit aan dezelfde schadelijke en eventueel ziekmakende invloeden onderworpen als de enkeling. Als reactie hierop kan een soort massa-neurose ontstaan, die in wezen gelijk is aan de neurose van den enkeling — angst en omzetting van emoties in lichamelijke verschijnselen —, doch die in haar uitingen tot catastrophale gevolgen kan leiden. Door dreiging van gemeenschappelijk gevaar gaat zich een band vormen tusschen de samenstellende deelen eener overigens zeer heterogene menigte. Een dergelijke menigte neemt dan het karakter van een horde aan, ook al blijven de samenstellende deelen van elkaar geïsoleerd en vormen zij geen reële, zichtbare eenheid.

In dit geval herkent men het horde-karakter, dezen terugval naar een primitieve ontwikkelingsphase, aan de gemak-

kelijkheid, waarmede aan de wildste geruchten geloof wordt geschonken, aan de angstige verwachting, dat er iets vreeselijks staat te gebeuren, waarop maar twee reactie-mogelijkheden zijn, òf een doffe apathie, òf een redelooze dadendrang.

Een veel grooter gevaar kan nu gaan ontstaan, wanneer onder deze omstandigheden groote groepen menschen bijeen komen en nu *daadwerkelijk* een horde gaan vormen. Een dergelijke menigte, door den band van het gemeenschappelijk gevaar tot een eenheid verbonden, is uiterst gevoelig voor beïnvloeding en zonder weerstand overgeleverd aan suggestie. De geringste emotie kan tot conversie leiden, kan zich omzetten in lichamelijke verschijnselen en wel in hun ergsten vorm; de redelooze dadendrang wordt nu tot een bewegingsstorm: de *paniek* is geboren. Is eenmaal de panische vlucht begonnen, dan doet men daar met geweld niets tegen. Men kan nog zoo mooi maatregelen hebben genomen om de hoofdwegen vrij te houden, is eenmaal een dergelijke horde losgebroken, dan wordt de afzetting eenvoudig onder den voet geloopt.

Ook hier, evenals bij de individueele neurose, komt alles op de prophylaxe aan.

Vorbereiding door *gewenning* aan de situaties, die zich kunnen voordoen, veel L. B. D.-oefeningen, zoo realistisch mogelijk met verduistering, afweergeschut en sirenegeloei. In elke sector een gelegenheid, waar de menschen in kleine groepen bijeen kunnen komen, om — ook als telefoon en radio niet meer zouden werken — de noodige inlichtingen te krijgen en waar zij vooral ook over hun belevingen met elkaar kunnen spreken. Alle verspreide gelegenheden van openbare samenkomst open laten om op die wijze de

menschen uit elkaar te halen. Maar wat het allervoornaamste is: van meet af aan alle samenscholingen, elke bijeenkomst van groote menigten, al draagt een dergelijke bijeenkomst op zichzelf nog zoo'n onschuldig karakter, met den sterken arm en zonder aarzeling beletten.

Men zou kunnen opmerken, en men zal dat ook stellig doen, dat deze beschouwingen wel heel erg critisch, nuchter en practisch gericht zijn en dat met geen woord gesproken is over vaderlandsliefde, opofferingsgezindheid en heldenmoed.

Ik veronderstel deze eigenschappen aanwezig en zie weinig heil in het pogen hen aan te kweeken. Bij den nuchteren Hollander althans wekt zooiets een zekere weerzin en dat geldt nog meer voor het kleineeren van den tegenstander en het critiekloos, onwaardig schelden en haatzaaien, waarbij men zich op een niveau stelt, dat wij juist bij onze vijanden zoo verafschuwen. Voor de versteviging van ons moreel hebben we zooiets goddank niet noodig.

Men kan toegeven, dat het *doel* van een verdedigingsoorlog schoon en voortreffelijk is, het middel, hoezeer ook noodzakelijk, blijft desniettemin weerzinwekkend en wordt er allerminst door geheiligd.

Het moge waar zijn, dat oorlogsvoorbereiding vele verheven menschelijke eigenschappen in de gemeenschap activeert, deze voorbereiding is niet volledig, wanneer men zich de donkere zijden niet evenzeer realiseert. Men kan met enthousiasme den oorlog ingaan en waarlijk zal het daaraan, als het eens zoover komt, bij ons niet ontbreken, maar enthousiasme alléén is niet altijd voldoende om het *vol te houden* en zonder psychische voorbereiding en zelfkennis is

de *schoone leuze* geen voorbehoedmiddel tegen geestelijke
ineenstorting.

In tijden van oorlogsdreiging is, meer nog dan anders, het
„ken Uzelf”, het *gnothi seauton* der oude Grieken, een
woord van hooge wijsheid.

De invloed van oorlogsdreiging op individu en gemeenschap.

II

In mijn eerste voordracht heb ik eenige malen vaktechnische termen gebruikt, die naar mij gebleken is nog wel een nadere verklaring vereischen. Over onze geneeskundige uitdrukking „hysterie” bestaat bij leeken veel misverstand. Dit is historisch begrijpelijk, want het woord is afgeleid van baarmoeder en vroeger bracht men hysterische verschijnselen in direct, bewust verband met sexueele onbevredigdheid, en meende, dat zij alleen voorkwamen bij manzieke vrouwen. Een diepere psychiatrische analyse heeft wel aangetoond, dat hysterie evengoed bij mannen als bij vrouwen voorkomt, dat naar het onbewuste verdrongen sexueele neigingen inderdaad bij bepaalde gepredisponeerde menschen hysterische verschijnselen kunnen teweegbrengen, maar dat andere gemoedsbewegingen dit eveneens doen.

De *kern* van het hysterie-probleem ligt echter in een bepaalde aanlegstoornis, waardoor een abnorme persoonlijkheid ontstaat, die over de geheele linie anders reageert dan de normale. Behalve het meest opvallende verschijnsel, nl. dat der conversie: het omzetten van geestelijke processen in lichamelijke verschijnselen, hetgeen reeds besproken is, vraagt nu deze persoonlijkheidsstructuur een nadere bespreking.

De hystericus vertoont een geestelijke geaardheid, die zich kenmerkt door een onvermogen tot reële aanpassing. Hij wil — onbewust — ziek, afwijkend en opvallend zijn om zich uit situaties te redden, die hij niet aan kan, of om een bepaald doel te bereiken, dat op normale wijze voor hem onbereikbaar is. Hij wil zich laten gelden, hij wil de aandacht trekken, de belangstelling opwekken, de omgeving naar zijn hand zetten en dat alles door macht zonder eigen innerlijke kracht. Het intellect is als regel matig ontwikkeld en kenmerkt zich door een groote oppervlakkigheid. Door gebrek aan zelfcritiek achten zij zich steeds miskend; zij schrijven hun mislukking in het reële leven aan tegenwerking toe, waardoor zij niet tot hun recht zijn gekomen. De hieruit geboren wrok tegenover de maatschappij beheerscht een goed deel van hun houding in het verdere leven. Hun gemoedstoestand is uiterst labiel. Met hun intrigues en lasterpraat, die hun een levensbehoefte zijn om zich belangrijk te maken en zich in het middelpunt te stellen, gaan zij in koele onverschilligheid over lijken; aan den anderen kant geraken zij door de meest triviale aanleiding in tranen.

Meenen zij zich gedwarsboomd dan werken zij zich op tot toomeloze woede-aanvallen, waarbij zij met handen en tanden alles stuk smijten en scheuren, wat in hun buurt komt; aanvallen, die soms gepaard gaan met bewustzijnsverlies, en dan bekend zijn onder den naam van hysterische accessen.

Wat het meest bij hysterici opvalt, is hun onwaarachtigheid; behalve dat zij hun eigen leugens gelooven hebben zij in hun mimiek en gebaren altijd iets gewilds. Het ligt er dik bovenop, dat zij steeds een rol spelen en daarin maar

weinig variatie weten te brengen. Zij zijn onder alle omstandigheden cliché.

Schijnbare zelfopoffering en martelaarschap, valsche bescheidenheid en altruïsme kunnen zelfs voor den leek hun volstrekte egocentriciteit niet verbergen. Zij gaan in hun theatraliteit en hun zucht om de aandacht te trekken zóó ver, dat zij er niet tegen op zien allerlei ingenieus opgezette pogingen tot zelfmoord te doen, hetgeen mede in de hand gewerkt wordt door een afstomping der instinct-gevoelens. Zij verdragen pijn, honger, slapeloosheid en vermoeidheid op wonderbaarlijke wijze, wanneer het althans in hun kraam te pas komt om zich daarmee van anderen te onderscheiden. Hun vele negatieve deugden: niet rooken, niet drinken, geen vleesch eten, berusten vaak op het zelfde motief. Ook in het onderhouden van normale sexueele betrekkingen schieten zij tekort. Zij zijn, in tegenstelling met wat de leek denkt, frigide.

Wat ons in dit verband echter het meest treft is de groote suggestieve kracht, die van hen uitgaat. Niet alleen dat zij zichzelf allerlei pijnen, kwalen en ziektes aanpraten, zij weten ook hun omgeving soms op grotesque wijze te beïnvloeden. Hierin slagen zij door een zekere charme, die zij van zich weten te laten uitgaan als zij wat bereiken willen, door een speculeeren op de ijdelheid der menschen, maar vooral door de taaie volharding, waarmee zij naar een bepaald doel streven. Op één doel concentreeren zij zich, zien niet rechts of links, zijn als menschen met oogkleppen, die voor de beïnvloeding der omgeving geen logische argumenten gebruiken, maar met een waar meesterschap de lagere instincten der menschheid weten uit te buiten.

In gewone tijden hebben voornamelijk doktoren met het

hysterie-probleem te maken. In perioden van groote spanning, bij revoluties en oorlogen, bij verschuivingen in de maatschappelijke orde en bij het teloor gaan van vastheid der geestelijke waarden, krijgt het hysterie-vraagstuk een veel wijdere strekking. Niet alleen wordt dan veel latente hysterie manifest, maar de hysterici spelen in die tijden in het gemeenschapsbestel een zeer bepaalde rol.

In negatieven zin beteekent dit, dat zij niet opgewassen blijken te zijn tegen de verhoogde eischen, die aan hen gesteld worden. Het zijn de uitvallers, die zich door een vlucht in de ziekte onttrekken aan hun militaire en civiele verplichtingen, de groep derhalve, die door een overgevoeligheid ten aanzien van emoties, die met levensgevaar in verband staan, niet mee kunnen en nu allerlei verschijnselen van verlamming, blindheid, stomheid en bewustzijnsstoornis gaan vertoonen, waaraan geen lichamelijk ziekteproces ten grondslag ligt en die als regel onmiddellijk verdwijnen, wanneer het gevaarselement ophoudt te bestaan.

Over dit phenomeen hebben wij reeds uitvoerig gesproken, maar er is nog een andere kant aan dit probleem. In rumoerige tijden komen vele hysterici uit hun schuilhoeken, die op een andere — in zekeren zin meer positieve en stellig meer actieve — wijze hun innerlijke onevenwichtigheid trachten op te lossen.

Stellig onttrekken ook zij zich aan het gevaar en aan de verplichtingen, die zij normaliter — op hun niveau — zouden moeten vervullen, maar nu niet door een vlucht in de ziekte, doch door een greep naar de macht.

Men vraagt zich telkens af hoe het toch komt, dat geheele volken onder den invloed komen van een kleine groep van menschen, die hen blijkbaar zóó weet te biologeeren, dat

zij in hun gedachten- en gevoelsleven naar een primitief stadium terugvallen en zich schijnbaar willoos in de grootste ellende laten voeren.

Ik acht me niet competent om over dit vraagstuk, dat uiterst ingewikkeld is en behalve psychologische ook allerlei cultuurhistorische kanten heeft, een oordeel uit te spreken, en zeker niet in dit bestek. Maar men kan het licht op een andere zijde van het probleem laten vallen en zich afvragen wat voor een soort menschen het toch zijn, die uit de holen hunner obscuriteit te voorschijn komen en met zeer geringe geestelijke gaven en een uiterst povere ontwikkeling zich weten op te werken tot leiders en machthebbers. In vele gevallen (stellig niet in alle!) hebben wij hier nu inderdaad met hysterici te doen, en Hitler is hiervan een sprekend voorbeeld. Uit zijn eigen geschriften, uit zijn levensloop, zooals die door zijn vrienden beschreven wordt, uit wat we door de radio zelf van hem hooren en in de bioscopen, bij zijn optreden in het publiek van hem zien, en tenslotte uit zijn daden en handelingen, staat de diagnose hysterie boven redelijken twijfel vast.

In het gewone leven was hij een mislukkeling, die in zijn vak van behanger en decoratieschilder zich geen zelfstandig bestaan kon scheppen. In het leger bracht hij het niet verder dan korporaal. Toentertijd zeide zijn compagnies-commandant al, dat hij van dezen hystericus nooit een onderofficier wilde maken, zooals zijn biograaf Heiden vermeldt.

Eind 1918 was hij na een heftige emotie eenigen tijd blind en genas daarvan door een visioen. Verscheidene malen deed hij theatrale, maar nooit ernstig gemeende pogingen tot zelfmoord, die in hun dramatischen opzet als schoolvoorbeelden voor de hysterie kunnen gelden.

Zijn oppervlakkige en globale intelligentie is voor ieder duidelijk, die „Mein Kampf” gelezen heeft. Hysterische woede-aanvallen hebben hem niet ten onrechte den naam van „Teppich Fresser” gegeven. Dit is niet ontleend aan tentatieve sensatie-films, doch aan betrouwbare uitingen van zijn naaste omgeving.

Als wij hem voor het publiek zien, spreken zijn gesticulaties en zijn mimiek van een groote armelijkheid. Hij kent slechts twee modulaties: òf een strakke onaandoenlijkheid òf een grotesque opwinding. Steeds speelt hij dezelfde rol, die men slechts eenmaal behoeft te zien om te weten hoe het de volgende malen zal gaan. Dit is in overeenstemming met zijn eenvormig, ongecompliceerd doel, dat met allerlei slagzinnen van omsingelingspolitiek, zelfbeschikingsrecht en rassuperioriteit belegd wordt en daardoor zoo gemakkelijk aanspreekt.

Kortom in het leven en in de gedragingen van Hitler vinden wij alles terug wat op zijn plaats zou zijn in een handboek over de hystericie. Maar men moet nu vooral niet gaan denken, dat met het etiquetteeren van Hitler als een hystericus wij nu met hem afgedaan hebben en een voldoende verklaring bezitten voor zijn invloed. Nog veel minder moeten wij hem beschouwen als een soort onverantwoordelijke krankzinnige, want een hystericus is geen krankzinnige. Een hystericus verschilt slechts kwantitatief van een normale, doordat bepaalde menselijke eigenschappen niet of nauwelijks tot ontwikkeling zijn gekomen, andere op caricaturale wijze uitgedoeid zijn.

Een hystericus kan op zichzelf geen kwaad doen. In zijn luguber spel heeft hij tegenspelers noodig.

In het klein ziet de medicus dit dagelijks om zich heen. Een hysterica kan het leven van haar man en kinderen tot een hel maken, maar alléén wanneer haar omgeving dit tolereert en haar niet tijdig uitstoot. Een dergelijke patiente, die haar zinnen erop gezet heeft zich telkens en telkens weer te laten opereeren voor een of andere ingebeelde kwaal, lukt dit steeds, omdat zij tenslotte wel een dokter vindt, die, volmaakt te goeder trouw, aan haar suggestieve invloed geen weerstand kan bieden. En wat de meer actieven betreft, zij bereiken ook vaak hun doel en tiranniseeren hun omgeving, wannéér die omgeving, in een zekere zucht tot onderworpenheid, met hen meespeelt en er tenslotte het slachtoffer van wordt.

Zoo is het ook in het groot. Met het aantoonen, dat Hitler een hystericus is, komt men er niet. Een verklaring voor de geheele huidige situatie zou men slechts kunnen vinden wanneer men in staat was een inzicht te krijgen in de geestesgesteldheid van zijn tegenspelers, van het geheele Deutsche volk.

Zooals gezegd acht ik mij in deze materie niet competent, maar tenslotte zou ik nog op het volgende willen wijzen. Het Deutsche volk neemt naar mijn meening in dezen wel een uitzonderingspositie in, maar men moet er toch niet teveel op rekenen, dat in andere volksgemeenschappen ook niet groepen aanwezig zijn, die voor degelijke beïnvloeding vatbaar zijn.

De invloed van oorlogsdreiging en van abnormale, bewogen tijden, op *welke* gemeenschap dan ook, kan van dien aard zijn, dat de hechtheid van haar normen teloor gaat. Dit kán een groot voordeel zijn, doordat platgetreden paden verlaten worden en er vrij baan komt voor de verdere

ontwikkeling van kunsten, wetenschap en sociale hervormingen. Maar het geeft óók de kans aan eenzijdig ontwikkelen en geestelijk verwrongen persoonlijkheden om met kromme middelen tot een macht en invloed te komen, die niet in overeenstemming zijn met het geestelijke en zedelijke niveau, waarop zij leven. Dit gevaar dreigt *overal* en terwijl ik mijn eerste voordracht eindigde met het „ken Uzelf”, zoo wil ik nu als laatste woord zeggen: „Onderken ook *anderen* in hun luguber streven en laat U door hen niet overvallen!”

